

LIBRIS

We know
books

SÎRGHEA CORNELIU ROBERT

**LIMBAJUL SIMBOLIC,
ÎN TRE SACRU ȘI PROFAN**

Interpretări semiotice

INSTITUTUL EUROPEAN
2023

CUPRINS

Opțiuni introductive / 9

1. Între obiect și metodă, limbajul / 9
2. Observații autoreferențiale, premise pentru o posibilă depășire / 12

Partea I. Considerații conceptuale asupra limbajului simbolic / 15**Abordări și ipoteze majore ale cercetării / 17****Capitolul 1. Scenarii ale logogenezei: „tensiuni” esențiale / 23**

- 1.1. Antichitatea greacă despre opoziția natural - convențional / 23
 - 1.1.1. Filosofia limbajului verbal: contribuția lui Platon / 25
 - 1.1.2. Cuvântul între mimesis și catharsis: accepțiuni stagirite / 29
 - 1.1.3. Dispute stoice: analogiști și anomaști / 32
 - 1.1.4. Aurelius Augustin, părinte al dialecticii semn – cuvânt / 35
- 1.2. Contribuții ale semioticii moderne la problema motivării - arbitrarității lingvistice / 40
 - 1.2.1. Temeiuri moderne ale semiologiei: Ferdinand de Saussure, între motivat și nemotivat / 40
 - 1.2.2. Jean Piaget: teoria constructivistă a limbajului / 46
 - 1.2.3. Limbajul, de la „structura de profunzime” la „structura de suprafață”: Noam Chomsky / 48
 - 1.2.4. Observații finale / 51

Capitolul 2. Accepțiuni ale semnului ca simbol: redefiniri posibile / 57

- 2.1. Dimensiuni fundamentale ale semioticii / 58
 - 2.1.1. Structura definitorie a semnului / 60
 - 2.1.2. Repere funcționale ale semnului: predictibilitate și regularitate / 61
 - 2.1.3. Semioza creatoare, finalitate a demersului interpretativ / 63
- 2.2. Gradele de maturitate ale semnului / 64
 - 2.2.1. Simptomul, reper al referențialului dezvăluit / 65
 - 2.2.2. Semnalul, chip al atenției orientate / 66
 - 2.2.3. Iconul, „sacralitate” a similarității / 68
 - 2.2.4. Indexul, măsură a direcției-sens / 73
 - 2.2.5. Numele, evidențiere a referențului identitar / 75

- 2.2.6. Universul conceptual al simbolului: contribuții internaționale și românești de referință / 76
 - 2.2.6.1. Accepțiuni etimologice: definiții de dicționar / 79
 - 2.2.6.2. Chip și reprezentare: perspectiva primelor secole creștine / 80
 - 2.2.6.3. De la generalizare la viziunea substitutiv-semnificativă / 83
 - 2.2.6.4. Orizontul interpretativ al textului / 84
 - 2.2.6.5. Asumpția formelor simbolice / 85
 - 2.2.6.6. Semnificații ale echilibrului-sistemic / 87
- 2.2.7. Accepțiunea trans-substanțialistă / 95
- 2.2.8. Alternativa trans-mimetică / 101
- 2.2.9. Interpretarea polisemică / 102
- 2.2.10. „Via Sacramentum”, o diacronie deschisă / 104
- 2.2.11. O perspectivă substitutivă / 105
- 2.2.12. Ipostaza transcendenței slabe / 107
- 2.2.13. Paradigma structural-funcțională integratoare / 109
- 2.3. Octaedrul situațional al valențelor (inter-)disciplinare ale limbajului simbolic / 117
- 2.4. În loc de concluzii: recuperări conjugate / 117

Capitolul 3. Limbajul simbolic, între sacru și profan: perspective hermeneutice / 121

- 3.1. Conceptele de „sacru” și „profan”: etimologie și semnificare / 121
- 3.2. Dialectica sacru-profana, axă a hermeneuticii lui Mircea Eliade / 124
 - 3.2.1. Între cer și pământ, creația fantastică / 129
 - 3.2.2. *Coincidentia oppositorum*: virtualitate și manifestare / 132
- 3.3. Hermeneutica limbajului sacru în filosofia occidentală / 137
- 3.4. Limbajul simbolic ca limbaj cultural / 141
- 3.5. Considerații transdisciplinare / 144

Partea a II-a. Ipostaze teologice ale limbajului simbolic / 147

Capitolul 4. Conceptul de simbol în orizontul teologiei / 149

- 4.1. Accepțiuni teologice ale simbolului / 150
- 4.2. Raportul dintre simbol și referențialul simbolizat în teologie / 153
- 4.3. Limitele cunoașterii simbolice / 155
- 4.4. Concluzii privind particularitățile simbolizării teologice / 156

Capitolul 5. Interpretarea simbolică în teologie / 159

- 5.1. Principii interpretative în teologia creștină / 159
- 5.2. Școlile exegetice din Antiohia și Alexandria / 163
- 5.3. Unificarea simbolică a opozitelor, o alternativă posibilă / 171

Partea a III-a. Resurse instrumentale ale semioticii: aplicații privind simbolismul crucii / 173

Capitolul 6. Ipostaze analitice ale metodologiei semiotice / 175

6.1. Semnificant și semnificat: o dualitate sinergetică / 178

6.2. Triada sintactic, semantic și pragmatic: exemplificări sugestive / 179

6.3. Dualitatea semnificant-semnificat în orizontul analizei triadice / 181

Capitolul 7. Simbolismul crucii: o interpretare triadică / 185

7.1. Arhetipul crucii: accepțiuni semantice / 186

7.1.1. Dimensiunea arhetipal-ontologică / 186

7.1.2. Dimensiunea cosmologică / 187

7.1.3. Dimensiunea axiologic-religioasă / 188

7.2. Simbolismul crucii, ipostaze pragmatice / 195

7.3. Cuvântul „cruce”, în limbile lumii creștine: orizonturi sintactice / 197

7.3.1. Sensuri ale unei complementare iconicități / 201

7.3.2. Crucea, rădăcină a unei familii de cuvinte / 203

Între sacru și profan, concluzii integratoare / 207

Bibliografie / 215

Partea I

**Considerații conceptuale
asupra limbajului simbolic**

Abordări și ipoteze majore ale cercetării

Considerând că – prin joncțiunea de mai sus – tocmai am definit obiectivul major al cercetării noastre, ne propunem ca în cele ce urmează să deslușim mai concret sensurile semiozei / situației de comunicare pe care teza de față o presupune – respectiv domeniul și strategiile / canalele de analiză, contextul și actorii, finalitatea (pr)axiologică – răspunzând sintetic la întrebări sugestive precum:

Ce ne propunem să recuperăm? Limbajul-Obiect major al cercetării noastre îl reprezintă geneza și devenirea cuvântului, în calitate de semn-simbol al unui instrument de comunicare (limbaj) ancorat între sacru și profan. Un atare instrument va fi asumat prin intermediul teoriilor antice și moderne cu privire la limbaj, depășind polarități conceptuale pentru care semiotica este măsură integratoare.

În acest sens, în cele ce urmează formulăm câteva succinte considerații introductive, menite să apropie simbolic antichitatea și modernitatea.

• *Cum ne propunem să realizăm o atare recuperare, care plasează instrumentul limbajului simbolic între extremele nemăsurat de largi ale ființării umane?* În esență, meta-limbajul aferent cercetării noastre este definit de perspectiva inter- și transdisciplinară a semioticii, care corelează aserțiuni ale filosofiei și ale teologiei prin intermediul limbajului simbolic.

„Structura profundă” a lucrării – cuprinsă în chiar titlul tezei – este concepută pentru a servi acestui unificator scop, prin faptul că cele trei părți și șapte capitole ale lucrării urmăresc logic:

— trecerea de la considerațiile generale vizând logogeneza (considerațiile filosofiei limbajului și ale semioticii) la cele specifice simbolismului teologic;

— plasarea limbajului simbolic în orizontul dialecticii dintre sacru și profan, ca mediator posibil între variile forme ale „tensiunii esențiale” ce definesc această dialectică;

— analizele semiotice aplicate la simbolismul (religios al) crucii, în măsură să recupeze sensuri ale unei potențiale resacralizări a ființei umane.

Instrumentele semiotice care au fost alese pentru deslușirea „structurilor de suprafață” ale temei – începând de la teoriile complementare cu privire la geneza și devenirea cuvântului / simbolului, până la cele care pun în opoziție absolută sacrul și profanul – sunt următoarele:

- *analiza situațională* (hexadică) pe care deja am enunțat-o și pe care o folosim *autoreferențial* (utilizând semiotica însăși pentru înțelegerea propriilor ipoteze, respectiv pentru a desluși parametrii prezentei introduceri);

- *analiza structurală* a unor *dualități esențiale* implicit amintite (de exemplu, structura de profunzime și de suprafață, relația dintre semnificantul și semnificatul semnului / limbajului simbolic, dintre gradul său de motivare sau arbitraritate, care face diferența dintre gradele de maturitate ale semnului, între care simbolul este cel mai nuanțat etc.);

- *analiza triadică* a unei categorii simbolice aparte (crucea), care îngăduie extrapolări de natură *sintactică, semantică și pragmatică* asupra relațiilor esențiale ale omului cu cosmosul / cerul și pământul, viața și moartea, sacrul și profanul etc.

Toate aceste strategii analitice, pe care le prezentăm corelate / întrepătrunse sinergic – deja am denotat una dintre ineditele metode de lucru specifice tezei: *sinergia metodologică* – permit concluzii care depășesc limitele disciplinare. Căci, privind integrator de deasupra acestora (din perspectivă „verticală” de tip „*vol d’oiseau*”), putem formula ipoteze și concluzii unificatoare care nu ar putea fi văzute dintr-o perspectivă strict „orizontală”.

Or, tocmai prin acest integrator inedit al concluziilor, lucrarea de față își validează aspirațiile de plus valoric.

- *Actorii poveștii de a fi într-o comunicare / comuniune?* O listă fără număr de contribuabili la cercetarea acestui subiect autoreferențial și paradoxal în același timp: să vorbești despre limbaj în termenii limbajului însuși. Și totuși, au făcut-o explicit sau / și implicit toți marii gânditori și trăitori ai lumii (filosofi sau oameni de știință, Sfinți Părinți sau mari inițiați), care într-un sens sau altul au înțeles afirmația biblică: „La început a fost Cuvântul...”.

- *În ce context s-a întâmplat și încă se întâmplă nașterea și creșterea limbajului (simbolic) uman, manifestarea lui ca sacru și profan?* Din punct de vedere spațio-temporal, subiectul supus cercetării acoperă paradoxal întreaga arie a existenței umane. Dar, prin privilegiul pe care semiotica îl promovează – acela a „ceva” de referință de a sta „pentru altceva” de referință – a îngăduit depășirea paradoxului de extensie. Căci, lucrarea propusă este una de extragere a esențelor dintr-o anvergură fenomenală de maximă extensie.

Istoria culturii umane a parcurs trecerea de la natură la cultură, de la sacru și profan într-un ciclu pentru care istoria limbajului „stă” ca proces de referință. Faptul că în acest chip istoria umană este pusă în joc nu este paradoxal, câtă vreme ea este cercetată indirect, substitutiv, prin puterea limbajului simbolic de „a sta pentru” orice alt limbaj al ființei umane, fie el sacru sau profan.

- *Cu ce scop?* Iată întrebarea care o reiterează pe cea dintâi formulată în deschiderea introducerii de față. Răspunsul ei fundamental este ancorat în considerațiile de mai sus: trebuie să ne cunoaștem rădăcinile pentru ca,

îngrijindu-le corect, să ne protejăm coroana cu care am fost înzestrați. Or, trebuie să recunoaștem acum cu maximă luciditate că rădăcina tuturor manifestărilor noastre pământești – verticalizați în poziție bipedă, capabili să ne exprimăm prin semne articulate spre a ne înțelege și a gândi în cuvinte spre a acționa constructiv benefic, iar nu destructiv – este limbajul însuși. Că acesta a fost de la bun început „simbolic” – sacral – sau a devenit mult mai apoi, înlocuind denotațiile cu conotații „profane”, că a fost recunoscută mai întâi natura ontologic-materială a lucrurilor (științific) sau esența lor spirituală (religioasă și filosofică) nu are importanță în momentul de față. Deocamdată este cardinal să recunoaștem corect cauza pierderii comuniunii esențiale cu cosmosul-cer și tot ceea ce ar putea ființa deasupra lui, pentru a ne îngădui să reiterăm omenește, terestru și corect această comuniune.

Or, pentru aceasta, înapoi la Cuvânt, la geneza limbajului originar în care, chiar pentru a supraviețui, omul era dator să fie împreună cu omul în fața unor vicisitudini maxime pentru atunci. Lecția este și acum aceeași, cu clauza că pericolele cu care omul se confruntă au crescut major în dificultate și amplitudine, pericole care – paradoxal – au fost generate de propria sa creștere prin cultură și civilizație. Să ne amintim o dată mai mult dialectica hegeliană a creșterii purtându-se în sine dialectica gândirii bine-rău de tip euro-asiatic: orice creștere conține în sine germenul propriei sale descreșteri.

Pe fondul acestor generale dificultăți, la fel de general prezentate, se găsesc și tensiunile mai mici sau mai mari, sesizabile sau nu cu care s-a confruntat realizarea propriei noastre cercetări. Între aceste tensiuni, pe care amintindu-le deja le asociem aspirația de depășire, trebuie să luăm în seamă acum²:

— Amplitudinea aparent încă prea largă a tezei – amplitudine care deja a suferit pe parcursul realizării ei câteva restricții majore ale „limbajului-obiect” (prima alternativă vizând perspectiva semiotică asupra relației dintre divin și uman) – rezultă din aceea că subiectul însuși al cercetării, limbajul (simbolic) omenesc, acoperă orice manifestare a umanului. Or, în această ipostază, a alege

² Desigur că am putea fi întrebați de ce nu am încercat să le evităm integral dacă tot avem conștiința prezenței lor? Răspunsul este relativ simplu: a) pentru că ele au devenit explicit conștiente după ce actuala formă a tezei a fost finalizată. Este paradoxal, dar o parte a secvențelor din prezenta introducere au fost elaborate după ce lucrarea și concluziile ei finale au fost elaborate; b) în condițiile acestei prime abordări și extensii a tezei, problemele menționate nu ar putea fi soluționate, abia de acum înainte având configurate instrumentele și ipotezele de lucru pentru o viitoare completare și depășire. Așa încât, pentru forma rezultată a dizertației de față, nu ne rămâne să ne exprimăm speranța că ea va fi judecată și evaluată pentru ceea ce a reușit să facă, nu pentru ceea ce ar fi putut să facă. ☹ nesfârșire...

domenii de manifestare aplicativă a acestuia poate fi o chestiune de logică deductivă sau de intuiție implicativă. Alegând prin „forța lucrurilor” să punem în ecuație filosofia și teologia am implicat două orizonturi de referință ale cunoașterii și trăirii umane.

— Maniera oarecum „didactică” în care câteva secvențe ale lucrării (privitoare la semn și semiotică, la simbol ca grad de maturitate al semnului, la prezentarea unor contribuții clasice la unele aspecte deja cunoscute) au fost prezentate rezultă nu din necesitatea reamintirii lor specialiștilor în semiotică, ci din nevoia de a folosi considerațiile / definițiile clar formulate în contexte analice ulterioare, în interpretări care presupun eliminarea oricărei ambiguități sau alternative definitorii;

— Aparenta dispersie / distribuire a ideăteii tezei pe o arie largă de înțelegere / practică umană a fost impusă chiar de opțiunea inițială de a găsi o cale de „unificare simbolică”, a unui *aurea mediocritas* principial deocamdată, între zone cognitive sau (pr)axiologic care până în prezent și-au păstrat identitatea punctelor de vedere.

— Stilul de prezentare poate să pară adesea tehnicist; adevărat, limbajul semioticienilor este ancorat într-un Parnas pe care Agora îl recunoaște cu dificultate; dar, o atare opțiune este impusă adesea de acuratețea mai sus amintită a sensurilor, în care ambiguitatea metaforei nu își găsește locul; aceasta nu înseamnă însă că lucrarea este lipsită, acolo unde se pretează, de utilizarea discursului metaforic (chiar estetic-literar), pentru a sugera multe prin puține cuvinte (aceasta fiind de fapt o strategie semiotică de prezentare: aceea de “a sta pentru”); regăsim în această opțiune o „aplicație vie” a modului în care am ales să folosim discursul interpretativ „și așa, și așa” – unificând bunăoară perspectiva istoricist-literală cu cea simbolic-alegorică a școlilor de exegeză biblică din Antiohia și Alexandria.

— Prezentarea bibliografică uneori prea „stufosă”, extrem de punctuală uneori, în opoziție cu unele note de subsol de amplă cuprindere situațională, nu au ca sens justificarea / etalarea efortului de a dobândi o cunoaștere erudită a subiectului, cât aspirația de a corela integrator două moduri de cunoaștere relativ distincte;

— Reiterarea explicită sau implicită, dar cu o anume redundanță insuficient justificată cu argumente concrete (care nu lipsesc, dar care nu și-au găsit spațiu de argumentare), a opțiunii noastre pentru *unificarea extremelor prin atitudinea mediatoare a limbajului simbolic*, pe de o parte, prin transferul acestuia în universuri de discurs fără o evidentă apropiere; pe de altă parte, ne-am prevalat în această atitudine metodologică de punctul de vedere al lui Sir Karl Popper, care consideră că o ipoteză, un postulat, o teorie devine cu atât mai validă cu cât contexte mai diferite pot să o justifice teoretic sau / și practic³.

³ Karl Popper, *Logica cercetării*, Editura Științifică și Enciclopedică București, 1982.

Menționând explicit aceste impasuri de cercetare – cărora altele minore li s-ar putea adăuga, cu siguranță – confirmăm conștiința faptului de a fi prezente în realizarea și redactarea lucrării de față. Totodată, considerăm că explicându-le principial le justificăm oarecum logic prezența și necesitatea de a le depăși, poate într-o altă încercare viitoare, printr-o altă disponibilitate cognitivă mai nuanțată și în alte condiții contextuale, adăugând acolo tot ceea ce în lucrarea de față nu și-a mai găsit locul.

1. Introducere

Filosofia antică a limbajului poate fi nuanțat caracterizată prin distincția dintre:

- *φύσεις* și *θεσεις* sau dintre naturalism și convenționalism la Platon;
- *mimesis* și *catharsis* la Aristotel;
- „cuvintele primare” sau *πρωται φωναι* (*φυσικώς*) ale școlii analogiste stoice și „cuvintele secundare” sau perspectiva binară a școlii anomaliste stoice: *Contrarium* (*εναντίωσής*) sau principiul „negării contrariului în mod progresiv” și *Composio* (*σύνθεσής*) sau „completările culturale”.

Sinteza augustiniană cu opțiunea sa pentru a interpreta *verbul* prin lentila *φύσει*: un cuvânt poate fi perceput „prin aceea că ne zgârie urechea (*offenditur*)” sau „sunt ca o mângâiere (*mulcetur*)” nu au constituit un element esențial în istoria conceptelor menționate îndeajuns de puternic încât Saussure să elimine interesul față de originaritatea limbajului.

Odată cu inaugurarea semiologiei ca disciplină academică disputa se va restrânge la dualitatea arbitraritate – motivare. Căutarea adevărului discursurilor va fi înlocuită cu opțiunea pentru a studia interacțiunile formelor semice și a modului în care acestea se conturează în mintea omului. Semnele înlocuiesc cuvintele, iar studiul limbajului concordă cu posibilitățile omului de a cunoaște realitatea înconjurătoare ca pe un instrument. Motivul principal, după considerentele noastre, ar fi acela că, începând cu secolul al XVIII-lea, limbajul nu va mai constitui motorul cunoașterii umane.

Din mulțimea disputelor moderne cu privire la aceste aspecte se impun notate contribuțiile de referință ale profesorilor Jean Piaget și Noam Chomsky. Cei doi corifei ai secolului XX în materie de psihologie și epistemologie genetică, respectiv în teoria gramaticilor generative, au reușit să translateze problematica lingvistică a lui *φύσεις* și *θεσεις* în planul gnoseologiei, existând premise care să confere o identitate între ideea de îneditate și naturalismul platonician sau *motivarea* saussuriană și conceptul de *constructivism*, *mimesis*-ul aristotelic sau bipartiția “cuvintelor secundare” stoice.